

Горан СЕКУЛОВИЋ*

КОМПОЗИЦИОНЕ И СТРУКТУРНЕ ИНОВАЦИЈЕ У РОМАНУ „ЦРВЕНИ ПЕТАО ЛЕТИ ПРЕМА НЕБУ”

Апстракт: За Булатовићев роман „Црвени петао лети према небу” карактеристично је постепено успостављање јединства мјеста, времена и радње романа и укрштање паралелних наративних токова. Романескни ток у директној је зависности од свезнајућег приповједача који ређа његова поглавља не по хронолошком и линеарном току радње, већ као да игра симултанку са свим својим кључним ликовима и догађајима.

Кључне ријечи: Романескни ток, укрштање паралелних наративних токова, свезнајући приповједач, скићнице Јован и Пејтар, тробари Исмеј и Срећко, свадбаре, Мухарем, изда Илија, Кајица, луда Мара, Иванка

1. УВОД

Једно књижевно дјело не одређује елемент референцијалности, односно стварности у њему, већ елемент и функционалност књижевних техника. Дакле, оно што се мијења није стварност која је иста, већ књижевни поступак. То се види на примјеру романа Миодрага Булатовића „Црвени петао лети према небу”, који му је дао високо литерарно мјесто које му неоспорно и припада. Због ванестетских, идеолошких разлога, Булатовић за овај роман није награђен НИИ-овом наградом. Булатовићеви јунаци су људи са дна, антихероји, презрени и суманути, из сеоских и урбано-периферијских средина. Роман је био дио Булатовићевог свјетског успјеха, преведен је на више од двадесет језика, а штампан у милионском тиражу. Чак се сматра да је најбољи Булатовићев роман. Булатовић је писац мрачних, трагичних и демонских сила у човјеку и свијету, сила које га разарају, али и уздижу у небеске висине, као у необичном, магичном и јединственом роману „Црвени петао лети према небу”.

* Др Горан Секуловић, НЈП Побједа, Подгорица

Булатовић није писац од мјере и дисциплине. Он радикално и изненада мијења тон приповиједања, даје помјерену слику свијета, олако прелази с озбиљног на пародијски, повезује апсолутно диспаратне појаве, изобличавајући их до непрепознатљивости, апсурда и гротеске. Уз фину и суптилну, сатиричну и често црнохуморну посредну политичку и друштвену критику, пишчев доминантни филозофско-литерарни проседе је несумњива његова способност да, како пише Зоран Глушчевић, „фолклорно богатство народног духа и традиције прелије у сасвим модерне обрасце растрзаног, неуротичког, антиномичног сензибилитета и да на архетипским структурама једног митско-магијског виђења изгради нестварне структуре свијета аспурда.”

Булатовић рано уводи у литературу друштвене и људске мане, не само бојјаке, људе прикраћене у физичком, духовном и социјалном смислу, већ и оно што у социјализму (тј. у политичком систему земље, бивше СФРЈ, у вријеме чијег постојања је аутор писао и објављивао), имајући у виду његова начела, не би смјело да постоји, као што су крађа, превара, пљачка, лаж, релативизам и губљење моралних и друштвених вриједности и критеријума. У питању је морални релативизам, јер се неморал заогрће влашћу и тако још више разара друштвено ткиво. Тако се у роману ишчитава и несумњива критика друштва и његових владајућих образаца у којима се губи све што је индивидуално и особено, а позитивна традиција се претвара у извјештачени, отуђени и пародијски дискурс. Упориште за ову политичку и друштвену критику, писац налази у онтологији једног метафизичког и утопијског бољег свијета (а сваки утопијски свијет је уједно и метафизички).

Прича, поезија или драма (у питању је класична драмска структура) романа „Црвени петао лети према небу” дешава се у једном једином, дугом и преврелом љетњем дану, у којему се у једном селу надомак Бијелог Поља његови актери безизгледно надају да би можда могли постати „чисти и лепи”. Три паралелна тока приче карактерише еруптивна сила енергије која не води много рачуна о узрочно-последичном и временско-логичком току радње, нити се од почетка до краја догађаји у нечему битноме развијају и унапређују, тј. ријешавају и коначно затварају. Први план је прича о скитницама Петру и Јовану и ту се осјећа бекетовска атмосфера. Они иду а да не знају куда иду. Не гаде се скитње, али се гаде прошње и крађе. Други план је прича о гробарима Срећку и Исмету који читава узаврели љетњи дан узалудно траже „оно проклето место”, тј. укопно мјесто на гробљу да би сахранили мртваца, око чега се ствара низ црнохуморних секвенци. Трећи план је прича о свадби, мла-

денцима Кајици и Иванки, Кајичином стрицу газда Илији, свадбарима, разјареној и пијаној гомили, гдје се на крају није разликовала пјесма од кукњаве. Изгледало је да и свадбари „сами кукуричу” у том „прегрејаном урнебесу”.

2. ЛУДА МАРА И АНДРИЋЕВ ЛИК ЛУДЕ ИЛИНКЕ ИЗ РОМАНА „НА ДРИНИ ЋУПРИЈА”

У првом поглављу „Маслачак и почетак” писац наговјешћује три приповједна романескна тока преко сликања путања маслачкових плодова које дува луда Мара. Овдје се може примијетити да Андрићев лик луде Илинке из романа „На Дрини Ћуприја” изгледа као прототип Булатовићеве луде Маре, само што се према Илинки сви, и Турци и хришћани, односе са сажалењем, што је случај чак и са по злу чувеном Абдаги, за разлику од животињског, бруталног, безобзирног и суровог односа домаћег живља, у Булатовићевом роману, према Мари. Булатовић је свој литерарни проседе, једним дијелом, наставио на Андрићевом трагу, али са још више гротеске, апсурда и ирационалности.

Конкретно, Булатовић је могао трагично-карневалску гротеску, за њега тако карактеристичну, наћи у Андрићевом призору из романа „На Дрини ћуприја”, у коме старјешина сејмена Плевљак, разгонећи метафизички страх у олакшању што је избјегао Радисавову судбину чекања смрти као једине среће „која му се још може десити” – која би га да није пронашао рушитеље градње ћуприје задесила од стране Абдаге, који је опет у сопственом метафизичком страху да не падне у немилост код великог везира Мехмед-паше Соколовића – „...игра, раширених руку, и како се запевајући и грцајући гуши од смеха, од чудних речи и беле пене која му све више издија на крајевима усана. Осим сејмена и „његов коњ, дорат, добацивао му је уплашене погледе искоса... Најпосле су морали да му вежу и ноге и руке, тако да је седео на колима устурен као врећа жита и сав умотан конопцима. Али сада, чим није могао да се креће, почео је да уображава да га набијају на колац; грчио се и одупирао уз очајну вику: – Не мене, не мене! Вилу хватајте! Не, Абдага!”

3. ПИСАЦ У УЛОЗИ СВЕЗНАЈУЋЕГ ПРИПОВЈЕДАЧА

Лик луде Маре одабран је од стране писца да већ на почетку романа усмјери његову радњу, а да је на крају и затвори. Наиме, као да је луда Мара дувањем у плодове маслачка омогућила да писац и започне роман и да пратећи сва мјеста и људе и догађаје до којих су допрли сагледа и лите-

рарно уобличи на циљни и предвиђени начин. Луда Мара је на неки начин спиритус мовенс романа, она повезује све његове, умногоме различите и композиционо сложене, а опет испреплетане и блиске, наративне токове. Булатовићева прича је, дакле, плод маслачка. Три плода маслачка, три њихова тока, три пишчеве приче у овом роману прати бесмисао, апсурдност и узалудност људских напора. „...Дувала је плачући и кроз сузе видела како се одједном цело небо прекрило плодовима маслачка...”

Сада наступа писац у улози свезнајућег приповједача напомињући: „Није видела, нити ће икада моћи да види, како се неколико најкрупнијих плодова поче да одваја од свог ускомешаног јата; и да се, правећи беле кругове, спушта к земљи. Први плод паде крај пута и укрсти своју сенку са сенком дивље крушке: ту ће ускоро неко доћи да испружи своје уморне ноге... Други плод, налик на галеба, спусти се насред муслиманског гробља... ту ће неки људи изгубити оно што никад више неће моћи да нађу и поврате... Трећи и дотад највећи плод, у косом лету забоду се у трње покрај блештавобеле кућице, покрај веселе гомиле: и ту ће дугорепи ђаво брзо доћи по своје... Људи ће бленути у краставог ђавола и лајаће на месец и на звезде све док се не раздани.” Оно што поједини ликови у роману не могу да виде и не могу да знају било из ограничених просторних, временских и сазнајних разлога, надокнађује свезнајући приповједач чија је ауторска позиција неприкосновена и апсолутна.

Писац на овај начин даје илузију вјерног приказа догађаја и људи, њиховог кретања, мишљења и понашања, простора и времена које освјетљава. Романескни ток у директној је зависности од свезнајућег приповједача који ређа његова поглавља не по хронолошком и линеарном току радње, већ као да игра симултанку са свим својим кључним ликовима и догађајима. Дешава се да се у одсудном, суштинском, драматичном, отварајућем, упитном и крајње изазовном моменту у оквиру једног приповједног плана, писац изненада одлучи да ток радње пренесе на неки сасвим други паралелни наративни план, који у том тренутку за читаоца, на „прву лопту”, по интензитету заплета и драматском набоју, апсолутно заостаје за оним управо напуштеним, чије се клупко почне даље одмотавати тек послије неколико поглавља.

4. УКРШТАЊЕ ПАРАЛЕЛНИХ НАРАТИВНИХ ТОКОВА

За Булатовићев роман „Црвени петао лети према небу” карактеристично је постепено успостављање јединства мјеста, времена и радње романа. Већ у другом поглављу „Тужна браћа” – у којем се говори о скитницама Петру и Јовану, одмах послије Јованове слутње и зебње због ко-

је би само плакао, односно реченице да осјећа „да ће се данас догодити нека несрећа” – имамо зачетак интегралнијег и цјеловитијег наративног романескног дискурса.

Најприје, писац укршта два побочна приповједна плана у односу на онај главни свадбарски ток догађања, наиме скитнице на једној и гробаре, Срећка и Исмета, на другој страни. „Јован је жмиркао зрачним очима, навикнутим на све, и видео како путем иду два човека с носиљком. Не, не носе рањеника, помисли. Мртваца тегле. Увијеног у бело платно, носе га на даскама...” У приповједни ток се потом уводе и лица са свадбе, дакле, из приповједне матице романа који се, додуше, тек уобличије и којег заправо и нема у потпуности и на прави начин без свих осталих наративних планова, ма колико се у почетку чинило релативно издвојених и „забачених”: и оних са гробарима, и оних са скитницама, и оних са лудом Маром и Мухаремом, па чак и оних на први поглед периферних, најситнијих и најдетаљнијих, као, рецимо, оних са прашњавим гоничима стоке. „Главно је да се пред кућом, у слабом хладу на брзу руку склепаног наслона, шарени невеста. Њих двојица (Петар и Јован, на пом. Г. С.) добро је виде...” Одмах затим писац се враћа погледу скитница на гробаре: „Петар виде како она двојица спустише насред пута носила с белим товаром. Дуго је гледао како се људи клате и грле изнад дугачке и беле мрље на путу. Сељаци су заобилазили и људе и њихов бели пртљаг – скретали су с пута, ломили ограду и газили презрело жито, које се просипало.” Писац преко ријечи скитница обећава читаоцима „праву представу”. Треба рећи свакако да их није разочарао. Напротив. Понудио је високоестетизовано умјетничко дјело производећи један аутентичан свијет непатворене елементарне људске рудиментарности и деструкције.

У трећем поглављу „Бели цвет” наставља се сусрет одвојених наративних токова скитача и гробара. „Петар је гледао првог, оног Срећка... Јован је пратио другог, Исмета... Петар и Јован видеше како се Срећко спотаче и како клекну. За носиљком сниза се и Исмет; замало му у прашину не испадеше буљаве плаве очи. Он се придиже, опсова Срећка и врати на даске бели товар.” Седмо поглавље романа насловљено „Невести је име Иванка” доноси први пут испреплетене и укрштене различите, готово све, приповједне токове који као такви имају релативну одвојеност од основног приповједног језгра. „Кроз светину се пробијала луда Мара... Гомила је брзо заклони, а људи је некуд поведоше, и Иванку то ражалости... Иванка је гледала како се путем миче чудна слика: два човека носе нешто бело и чисто међу собом... Ни скитачи нису били дале-

ко од ње... Мислећи о скитачима, спази Кајицу. Чучао је у шевару и тр-сци... Видела је и просјакe и јуродиве... Мајчице моја жалосна, поми-сли, мајчице моја тужна. Где си данас да видиш у каквом сам ти народу, у каквом гадлуку”.

У осмом поглављу са насловом „О њима” наставља се сусретање паралелних наративних токова. Један од скитача, Јован, „примети како Срећко и Исмет унесе носиљку у гробље. Нестадоше иза ретких шипурака и спустише терет. Јован их је видео до пола. Главе су им биле примакнуте. Зурили су један у другог. Куцкали су се флашама – блештала је на сунцу ракија. Не скидајући поглед с њих, Јован је трљао чекиње своје риђе браде... Јован је гледао како се Срећко и Исмет грле.” Процес приближавања, сударања и испреплетанја различитих, релативно самосталних, приповједачких токова, наставља се – послјије екскурса о Мухаремовом дјечачком бјекству и петогодишњем одсуству и Илијиној потрази којом је и имовину, и добар глас и домаћински статус, и породични углед, и голи живот, тј. сво своје биће ставио на коцку – и у тринаестом поглављу. „Петар и Јован гледали су како се Срећко надноси над леш и мота око Исмета, а како притом плаче. То исто видео је и Кајица из јошја и чудило се: Што плаче кад га нису оженили. Видела је то и луда Мара с пута; а видело је то и неколико потпуно пијаних и поодавно неразумних свадбара.”

5. ТАЊЕЊЕ ПОРОДИЧНЕ ЛОЗЕ, МОРАЛА, ПРАВДЕ, ПРАВЕДНОСТИ И ИСТИНИТОСТИ

На крају уводне приче у роману о маслачку и лудој Мари, долази, условно речено, четврти план гдје се појављује Мухарем са својим црвеним петлом и који ће се ускоро наћи као интегрални дио плана о свадби и свадбарима. Овдје је ријеч о још једној нечистој крви, Мухарему, ванбрачном сину старог газда Илије, тајни коју он крије као змија ноге, тајни због којег га раздире душа будући да јавно мора бити строг и суров према Мухарему као свом наполичару не би ли онемогућио икога да нешто посумња, што је протоком времена и његовим старењем било све теже. На почетку овог претпостављеног четвртог плана, писац нас упознаје са чињеницом да је преостало још неколико пахуљица маслачка које су пале по путу којим ће „пре многих других, проћи погрбљен човек црних, великих – најневеселијих очију. Сви ће га познати по голотињи, по петлу, по кашљуцању. Држаће нос у петловом перју; жмиркаће не стресајући са себе прашину. И кад га буду мучили, желеће да се изједна-

чи с њима. Боси човек носиће жар-петла и газити овчје брабоњке и беле маслачкове пахуљице.”

Само Илија зна да је Мухарем његов син, за све остале он је обичан наполичар. Илија је Мухаремову малоумну мајку која је служила код њега брзо отјерао. „Ником нисам смео да се појадам, ни да признам да си мој син, мој наследник: к врагу би отишла моја част, моје ордење и сва моја слава. Побојох се да ће ми омекшати срце и да ћу је заволети. Позвах је једне кишне ноћи и рекох јој: – Остави то копице и иди... И ако се икад вратиш, очи ћу ти врелим гвожђем извадити.” Свијет који приказује Булатовић је свијет двојног морала, лицемјерства, лажних вриједности, вјештачког, отуђеног живљења. Част и слава нијесу израз стварног, правог, истинског, искреног, непатвореног и непосредног, заслуженог и трајног животног и друштвеног поретка, односно свега онога што газда Илија уистину јесте и што представља његово аутентично људско биће. Напротив, супротно од тога, што писац увјерљиво показује када наводи да Илија није много ратовао и да ордење и функцију предсједника општине није заслужио, већ да је све то добио захваљујући својој домишљатости и вјештини претварања и прилагођавања. Уз тањење Илијине породичне лозе, видимо да се тањи и њена морална и укупна људска и хумана снага, осјећај правде, праведности и истинитости. Примјер моралног узорства и угледа тањи и слаби не само у случају газда Илије, дакле, појединачно, већ и случају друштва у цјелини, што је такође једна од пишчевих порука. Булатовић то илуструје и са ликом Спасоја, који је „дао рођењу жени конопац и натерао је да се обеси. Све због једне носате и гузате женетине. А прави се анђео – хтео је пре рата и председник општине да буде... И данас неког врага тражи. Стално се врти око власти. На реверу носи три одликовања, иако на окупатора није ни метка испалио.”

6. ДВА ОДВОЈЕНА И ПОТПУНО СУПРОТНА ТОКА СВИЈЕСТИ И ЖИВЉЕЊА ГАЗДА ИЛИЈЕ

Газда Илија тајно, у себи, осјећа, али и пружа очинску љубав Мухарему. Кад су сами загрли га, очи му се често овлаже сузама, нуди му да му купи одијело и опанке, пита га требају ли му паре, увјерава га да, ако је уморан, не мора више ни радити. Јавно, он је за њега гад, нерадник, лопов, распикућа, скитница, чак и пуца у његовог пијетла, иако зна колико је Мухарем везан за њега и да му је све што има, или како каже Мухарем – „то је сав мој мал”. Илија би дао за Мухарема и живот. Када је Мухарем као дјечак побјегао од стида, јер га је Илија скинуо голог да би се увјерио да је с њим све у реду у погледу мушкости због продужења породичне ло-

зе, старац је годинама лутао у потрази за њим, оставивши имање на милост и немилост лопужама и грабежљивцима, живећи на ивици живота и смрти. „Пето лето однекуд донесе Мухарема: изби усред дана с црвеним петлом у наручју. Срчани удар старца одмах свали за плот. Губећи тле под ногама, први пут за последњих пет година зажеле да још живи.” Радници, којима је наредио да му доведу „лопужу” Мухарема, моле га да му опрости. „Ником ја не праштам – рече старац – Зар ти то није јасно?” Радници су били спремни да бране Мухарема. Али, у кући, насамом, Илија је рекао Мухарему да донесе ракију. „Мухарема спопаде сумњиви кашаљ и старца подиђе језа. – Што те није било тако дуго? – прошапута старац. Мухарем обори главу. Били су близу један другог. Куцнуше се. Погледи им се среташе. Намрштеном старцу пуче испред очију најлепша земаљска светлост.” А куд су Мухарема „све носиле немирне ноге – не зна ни сад. Али је сигуран да до своје смрти очи његове неће видети онолико зла и јада колико су за тих пет година скитње и тумарања виделе.”

И управо колико је Мухарем за његову мисао, тј. у његовој души и у његовим неисказаним ријечима и чувствима позитиван, толико је у његовим поступцима и јавном односу потпуно негативан. Илија у мислима тепа свом сину „Мухаремица”, а пред народом чашћава га са „Сточице лојава! Сточице муслиманска...” Дакле, постоје два одвојена и потпуно супротна тока свијести и живљења газда Илије. Један је његов унутрашњи, најважнији, интимни, лични, властити, неприкосновени, мјеритељ и судија, непрекинути и дуготрајући монолог у коме Илија као отац има мајдан најљепших и најњежнијих осјећања према Мухарему, која се према приликама исказују, на примјер, сљедећим мислима: „Тако, дечко, само ти мене надмудруј. Срце моје крупња кад те чује. Па тобом може човек и да се поноси, Мухаремице.”; „Како сам срећан, помисли старац. Руку ми пољубио. Први пут. Значи да и за мене има места у његовом срцу. Не мрзи ме. О боже. О људи. Зар не видите да ме се не гади, и да је љубио моје прљаве руке. Гадови. Скотови. Хуље сите и пијане. Ви не знате шта то значи. Ја више нисам сам. Нисам ни несрећан. Он је пољубио моју, а ја ћу његову руку. Ја ћу да љубим обе његове руке. Прво ћу их молити да ми опросте, а онда ћу да их позлатим. И гледаћу их даноћ као да су свечеве. Уоквирићу их и нећу дати да се више злопате и муче. А ви пукните од беса, злобници и подвалације. Гладнице који сте данас дошли да се смејете овој накарадној свадби, и да се наједете. Гладнице над гладницама...”; „Не чини то више, Мухареме, рече у себи старац. Не љуби ми руку. Лепо је и добро што то радиш, али престани већ једном. Посумњали су... Не љуби више ту подлу и прљаву руку. Јер она ти

је безброј пута зло нанела. Мичи усне с ње, кад ти кажем. И бежи од мене ако ти је стало памет да ме не остави. Кидај док је време.”

Други Илијин ток свијести и живљења је његов спољашњи однос и понашање према Мухарему, које је у потпуној супротности са стварним осјећањима које он гаји према њему. Да би оправдао такво своје сурово понашање према Мухарему, Илија у себи понавља: „Знам да је невин и, безгрешан мој Мухарем... Све знам... и пустио бих га да смем. Да се ништа не би посумњало, морам га мучити.” И Илија заиста мучи, вријеђа и понижава Мухарема: „Је ли, Мухареме – забрунда старац, – је ли твој петао Влах или Турчин? – Не знам – рече тихо Мухарем. – Код мене се испилио... додуше, од туђих је јаја... позајмио сам их од... Гомила се зацерека. – Турчин је, видим ја! – груну човек. – Види се по свему!”; – Покажи петла! – рече старац и мрдну брковима. – Дедер! Што си га загрлио као син да ти је! Брже. Мухарем је дрхтао и гледао га молећиво. – Покажи га или ћу у тебе пуцати! – рече уморно старац.”; „Је ли, ти – зарежа човек тако гласно да га готово сви чуше – је ли, ти! Је л’ и ти изграђујеш социјализам...”; „– Браћо, па он ми је обалавио руку! Браћо... замислите, обалавио ми шаку... – Браћо, зар нисте видели... онај гад... она вашчица ми обалавила руку...”

7. ИЗОКРЕНУТИ ХРИШЋАНСКИ МОРАЛ

Мухарем тражи хришћанско опроштење и сматра да „то значи постати човек.” Али, овдје жртва од целата тражи опроштење. Дакле, потпуно се изокренуо традиционално-хришћанско-морални свијет. Оно што вијековима важи претворило се у прах и пепео, а на друштвену сцену је ступио сасвим нехришћански принцип, да добро од зла тражи опроштај за неучињене гријехе и да се очекује да ће сила и моћ услишити вапаје и молитве слабих, нејаких, прогоњених и изопштених. То је, дакле, владајућа слика свијета и човјечанства у којој се губи свака људскост и свака нада на хуманост. Чак и мисао на отпор и бунт, па и свака нада, утопија и сан о љубави и радости, о бољем свијету и бољем човјеку.

Све што се може учинити остаје у границама постојећег тока ствари, већ успостављених међуљудских и владајућих комуникацијских односа, и равнотеже моћи. Прекорачења датог нема и сан о слободи је немогућ. „Прави људи никад се не предају... Ти мораш постати човек баш ту где су те, откад знаш за себе, мучили, и где су те данас преварили и изиграли. Мораш, макар живео хиљаду година... И бити увек спреман да урадиш оно што се од тебе тражи... Био си и себичан: сањао си. Како си смео да радиш нешто што другима смета. Ако се већ усуђујеш да сањаш,

сањај не сметајући другима. Сањај и за друге. Маштао си да Иванка буде твоја. Како си и то смео. Била је намењена другоме. Када би сазнали шта си желео, и када би им посталко јасно колико је још волиш, имали би право да те униште. А ти који, откад те знам, шапућеш да треба бити човек, не би смео да им се браниш. Видиш, сметала су твоја маштања, вечита сањалице. Толико си био крив, толико си био згрешио да си потпуно заслужио данашњу срамоту. Треба им стегнути руку за ово што су данас урадили с тобом. Казном те требало поплашити још оног дана када си, преморен трогодишњом скитњом, узео с пута слабог и остављеног црвеног петлића, уверен да ће вас обојицу пратити само срећа. Батину ти је требало показати још оног тренутка кад си први пут угледао Иванку, и кад си зажелео да се бар за неколико тренутака нађеш између њених колена.”

8. ЗБОГ КОГА ИЛИ ЗБОГ ЧЕГА ВРИЈЕДИ ПОСТАТИ И БИТИ ЧОВЈЕК?

Мухарем вапи за пажњом и признањем: „Браћо... хтео сам да се изједначим с вама, и да постанем човек... Значи ли то никог не вређати, никог не злостављати. И истерати из свог срца зло које ту стално спава и вреба. Заборавити туђе неправде и гадости. Потпуно сметнути с ума своје бедне, своје жалосне жеље.” Па зато чак и свадбарима треба клећи пред ноге и тражити „да ти у име свих људи света опросте: што си мислио на Иванку; што си држао црвене петлове, и што си данас с најлепшим од свих прошао поред њих; што си противречио старцу ког је баш због тога треснула кап; што си, одмах после тога, пристао да те приводе Иванки и немоћном чича-Илији; што си наговарао петла да никако не слеће с неба; што си увредио скитаче који су те звали на пут до мора и натраг; што си певао и пио над мртвом женом у белим прњама, и што си је онда, онако непокренту и јадну, опипао; и што си, најзад, зажелео да умреш, кад знаш да се то не сме, да то не треба, и да је то одвратно.” Јер, „у њима има много људског, чим су могли онолико да те муче, па се не бој да ти неће опростити. Они су добри, јер као нико на земљи, знају за добра дела и велика згрешења, за срећу и за кржаве патње. Ако се иједан од њих узјогуни, Иванка и Кајица ће му рећи да попусти, и ти ћеш брзо као човек ићи између њих, и разговарати са свима редом о сушним годинама и о злим временима. Обећаћеш им да више нећеш држати црвену живину и да никоме нећеш причати шта ти у сан долази. Ето, чини ми се, то значи постати човек.”

Је ли то право људско мјесто, о којем говори Мухарем? Да ли су истински људи они људи с којима је хтио да се изједначи Мухарем?! Јер, како каже луда Мара, „људи су само људи – ништа не разумеју”. Или: „преобратићеш се у човека чим ти прва зла мисао умили у срце”. Они су, видимо, прије најпоганије свиње, него људи. Но, нијесу они криви. Да би се постојало и постало човјеком, мора постојати узор, примјер за углед. А тога је нестало, јер не постоји вриједности и морални систем. Један од скитница, Петар, каже да много боли „то што смо... што смо људи.” А другог скитницу, Јована, то још више боли, јер, каже, да није Петра, он се не би ни трудио да буде човјек. „Ја сам човек само зато што сам с тобом. А чим бих се од тебе одвојио – изједначио бих се с најпоганијом свињом. И онда ме ништа не би пекло.” Да би се (з)био човјек, мора постојати нешто или неко, неки морални узор или углед, неки човјек, нека појединачна, а ипак, тј. у исто вријеме, и нека цјеловита, универзална, свељудска вриједност, због којег или због чега је то заиста и вриједно бити. „Због тебе вреди бити човек – рече Петар”. Најпознатији свјетски неуробиолози и други научници дошли су, у оквиру најновијих егзактних проучавања људског мозга, до сличних резултата када је у питању постојање међусобно огледне нервне структуре. Зато се ово мјесто у Булатовићевом роману може, и чини се и мора, размотрити и са аспекта феномена да књижевници и умјетници интуитивно долазе до карактеристика и особина духовности људских бића и човјекове душе, за што су одговарајућим научницима и емпиријским истраживачима потребне деценије студирања и испитивања.

9. СВАДБАРИ-СВИЊЕ И ПИЈЕТАО-ЧОВЈЕК

У овом роману све се дешава између прашине и неба, прашине у којој су сви: и скитнице, и гробари, и свадбари, и младожења који је „бежао и запомагао”, и газда Илија и Мухарем, и гоничи стоке и стока, осим Мухаремовог црвеног пијетла. Он једино лети ка небу, он је, готово бисмо могли рећи, уз скитнице Петра и Јована, једино човјек од свих Булатовићевих ликова. „Још му се очи нису биле склопиле, па је видео да је петловом крвљу цело небо натопљено... Рањен и скидан, сав од зева и кукурикања, крстарио је небесима. Био је час на једном, а час на другом крају белог простора у ком се без повратка губило све што је било људско. Тај мали, тај црвени, тај ужарени ђаво раширених крила. Губећи свест, последњи пут га је упоређивао са змајем из прича и бајки.”

Свадбари су постали најпоганије свиње, а Мухаремов црвени пијетао – човјек. Мухарем га види између себе и Иванке, његове велике љу-

бави, како једном ногом стоји на његовом, а другом ногом на њеном рамену. Пијетао треба крилима да штити и одбрани Иванку од Сунца, да би вјечито остала „најмлађа, најдивнија и најмилија.” Без пијетла, каже Мухарем, „нећу моћи да сањам да сам човек. С Иванком ће онда бити готово: ни у сну ми неће бити близу.”

Послије мучења и њега и пијетла од стране неразумне, пијане и бесловесне руље свадбара, Мухарем му поручује посљедњим атомима снаге: „Петлићу, дечко мој. То што из тебе шикља – моја је крв, а ово што из мог грла излази – твоја. То да знаш. Јер ми смо одавно једно – два тела с једним јединим срцем. Зато се не чуди што ћемо истог тренутка и умрети. Кад потпуно будеш одлетео на небо, кад те ниједно земаљско око не буде могло да стигне и угледа, и кад се сасвим изгубиш у тој проклетој светлости, тад ћу и ја да треснем челом о земљу, и да престанем да дишем и плачем.” И Мухарем на крају схвата да мора имати некога уз кога ће постати човјек. „Али ти не смеш да одлетиш на небо, рече себи кад осети да малаксава. Не смеш горе. Никако. Мораш остати овде, на земљи коју гази сада туђа, али само твоја Иванка. Ту негде, крај ње, мораш постати човек.” Човјек постаје човјек моралним узорством и угледањем, љубављу, другарством и пријатељством, добротом и емпатијом. А за све то потребно је срце. Без срца не може се постати и бити човјек. Јер, „ништа не може да се уради без срца. Ни лепо, ни ружно.”

10. СЛИЧНОСТИ У БИОГРАФИЈАМА ДОСТОЈЕВСКОГ И БУЛАТОВИЋА

Булатовића често пореде са Достојевским. О томе Мило Глигоријевић пише: „У селу Оклади, код Бијелог Поља, 18. августа 1941. убијен је Милорад Булатовић, шумар. Убица, риђи Фјодор Архипов, емигрант из Одесе, надао се да ће у времену безвлашћа приградити имање шурака, нареченог Булатовића, и пуцао с петнаест метара, из француске трошетке у оца и сина. Првог је смртно покосио, а други, једанаестогодишњак, остао је жив и окрвављен. И болестан. По каснијем признању, од тад добија вртоглавицу, ‘болест коју поистовећују с надахнућем’.

Испричао је шумарев син Миодраг како су га крили од Фјодорових метака и како се једног дана искрао и запалио Фјодорову кућу. Сеоске потере, причао је, сустигле су Архипова и пресудиле му у подножју Лисе, код извора који се пре тога звао Хоџина вода, а после тога Русова вода.

Неизбежно је приметити извесне сличности у биографијама Достојевског и Булатовића. Михајла Достојевског сурово су уморили кметови, а судбина је његовом сину Фјодору послала епилепсију. Милорада Була-

товића убија Рус у коме ваља гледати кмета, а син његов, Миодраг, гледајући очеву смрт, добија ‘головокруженије’ ”.

Да Булатовић заиста болује од тзв. „достојевштине”, лако је уочљиво и у роману „Црвени петао лети према небу”. Једног од гробара, Срећка, док са Исметом носи на даскама тек преминулу муслиманку, тражећи јој гроб, „обузе жалост коју је поодавно заборавио. Сећао се давно преминулог оца, ком ни данас не зна за гроб, и мајке која је просећи преминула негде пред неком богомољом. У белом свету имао је и брата, о коме за последњих двадесет година ништа није чуо.” Осјећање „достојевштине” извире из готово сваке странице, а у судбини ликова романа, особито Мухарема и његовог црвеног пијетла, као да се назире и крвави траг трагедије једанаестогодишњег Миодрага Булатовића, будућег писца и њиховог будућег творца, коме пред њим убијају оца, а он сам чудом успијева да избјегне смрт. Суштински гледано, можда је овај роман Булатовићево завјештање оцу.

11. СВИЈЕТ ПРИМИТИВНЕ ПЛЕМЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Вијековима наталожене балканске мржње и историјске предрасуде између хришћана и муслимана, о којима посебно упечатљиво пише наш једини нобеловац Иво Андрић, налазе простора и у Булатовићевом роману. „Погледаше се с мржњом.” Мржња је овдје присутна због различитих вјерских обичаја према мртвима. Срећко не може да схвати да муслимани мртве одмах носе на гробље, а Исмет мрзи хришћане што обожавају мртве. Но, не мрзи се други само због тога што припада различитој вјери и што зато има и различите обичаје. Исмет мрзи сам себе зато што је Муслиман. Јер, „...шта би дао да су га крстили у цркви или на било ком другом месту на земљи. Неравноправан сам, шапутао је у себи, неравноправан сам.” Он пије да заборави да је Муслиман, да је погребник и да је нижи растом од свог колеге Срећка. „Да се напијем и заборавим да сам стрвинар који је краћи од свог другара за читаве две мушке главе.” Преварио је свог друга да зна у којем се дијелу гробља копају из куће покојнице. „Преварио сам те, и шта ми можеш. И стално ћу те лагати. На крају ћу ти и главу откинути и бацити је псима и мачкама. Разумеш ли ме”, размишља Исмет.

Булатовићев свијет је свијет примитивне племенске заједнице у којој страдају љепота, доброта, искреност, љубав, повјерење, морал, истина и поштење. У том свијету царује злоба, лаж, мржња, зло сваке врсте. Злоба и пакост је и због нижег раста, а камоли због других, историјских и вјерских разлога, етничких и националних особина и друштвених и

цивилизацијских околности. Све је узалудно, ништавно и бесмислено. И живот скитница и луде Маре, и живот гробара који чак ни гроб покојници не могу наћи, и живот газде-Илије и Мухарема, и живот свадбара и младенаца Кајице и Иванке, младожења „ког су силом привођили невести” и гротескни покушај да се женидбом спаси породична лоза којој нема спаса...

12. МОРЕ КАО ЈЕДАН ОД КЉУЧНИХ УТОПИЈСКИХ ТОПОСА

Да ли остаје ишта послије свега? Чини се, једино црвени пијетао који лети према небу, само небо у вјечно мамећој и судбински недостижној висини (достижној само пијетлу) и море негдје у слутећој, додуше достижној даљини („Нисам ја за тако лепе путеве...”, каже Мухарем), али од кога се опет ваља опростити (знајући да не може на мору бити свој на своме) и вратити поново на почетну тачку, на ништа или у ништа, бесмисао, узалудност, свеопшти расап, родно мјесто на крају свијета, завичај у црногорским брдима. За Булатовића, као и за Андрића, море, тј. сан о Медитерану, један је од кључних утопијских топоса. Насупрот томе, чак и небо може бити „себично”.

И како је лет првих плодова маслачка отворио причу романа, тако је на њеном крају приповједачки хоризонт затворен управо тим истим плодовима маслачка, јер скитачи, Петар и Јован, којима се завршава роман, више нијесу ништа могли видјети. „Маслачка је било више но на гори листа, више но траве – било га је колико и ваздуха”. Крај ипак доноси какву-такву наду. Она је у срцима скитача, тј. у „петлићима” у њиховим грудима, који показују да нема само Мухарем црвеног „петлића” и да он никако није усамљен у својој бескрајној привржености и љубави према њему. Да би се било и опстало човјеком, људи морају имати свој непатворени и аутентични свијет људскости и хуманости. Будућност људи је у њиховој солидарности и испуњености, отворености и спремности за давање и примање љубави и поштовања, у њиховом пријатељству и међусобном узорству да се постане и буде човјек.

Булатовићевска утопија и метафизика је слична Андрићевој. У немогућности да досегну свијет без бола и неспокојства, њихови се јунаци довијају како знају и умију да преживе у овом сировом, беспошtedном и трагичном свијету. У утопијском свијету не би било бола, патње, несреће. Сви људи би, како Булатовић пише, били „чисти и лијеви”. Све би било лијепо, срећно, крилато и свијетло. И Булатовић и Андрић често употребљавају метафоре мора, свјетлости и крила да би указали на један љепши, духовно спокојнији и срећнији, уравнотеженији и склад-

нији свијет за човјека, него што је овај наш људски, земни, материјални, груби и сурови, који се по навици и нужности мора живјети.

13. ЗАКЉУЧАК

Судбина је хтјела да Миодраг Булатовић и почне и заврши свој животни круг у Црној Гори. Он, велики и страствени свјетски путник, којега није држало мјесто, последије романескних остварења са универзалним темама из свога завичаја и савремене Западне Европе, чини се на крају, као и да није прешао велики животни пут: родио се у селу Оклади код Бијелог Поља, а умро у Игалу. Можда би и он, као и његов лик Мухарем („Мухаремица”, како му тепа и шапуће у њежном унутрашњем говору и дијалогу са њиме и самим собом газда Илија), рекао да није „*за њако ле-йе љушеве*”. А ипак је прешао тај *њако лијейи љуи* који води од мрачних планинских предјела у којима, како би рекао Иво Андрић, човјека за-скачу и плаше огромне шуме и таме, до морске обале гдје се, поново по Андрићу, биље оплемењује и усамљује и гдје – макар и била илузија, али лијепа! – човјек може коначно да одахне пунином свог бића и стекне бар нешто мира, спокоја и тишине. Или, како би Андрић још рекао, оно врло мало што човјеку недостаје, што је тако чудно, да би био срећан, и што је још чудније и необјашњивије, што му тако лако и неповратно измиче.

Булатовић је од Бијелог Поља до Игала испунио свој стваралачки и животни пут. Од мјеста рођења, гениус лоцус, села крај Бијелог Поља и простора сјеверне Црне Горе за који је рекао да се налази *на крају сви-јейи*, до мјеста смрти, лоцус мортис, Игала и осунчане му морске Црне Горе, у симболичком смислу простора са неупоредиво више изгледни-јих, људскијих, бољих, љепших, радоснијих, свјетлијих и хуманијих мо-гућности и перспектива. На крају, море човјеку нуди и омогућава да бу-де у вези *са читавим свијетом*. Не каже се узалуд и без смисла одвај-када да онај ко има море има и читав свијет. Као да је ову древну исти-ну слиједио и Булатовић не само својим дјелом, већ и својим животом. Прави стваралац и писац и није могао другачије. Оно што је својом ми-шљу и идејом, својим духом и осјећањима записао, то је својом крвљу и душом, судбином и животом и посвједочио и доказао. Пут од мјеста на крају свијета до мјеста које је повезано са читавим свијетом, Булатовић је прешао и прошао аутентично, и књижевним и животним дјелом, сва-како не увијек досљедно, али као прави, уклети умјетник, на свој особен начин, пркосно, противурјечно и бунтовно.

Попут Киша, и Булатовић као да је имао своје најружније и најљепше мјесто на свијету. Прво, у суровим високим црногорским планинским

предјелима „на крају свијета”. Киш, слично, један дио свог горког најранијег ратног дјетињства, суштински, негдје опет на крају свијета у забити панонске равнице. Најљепше мјесто, пак, Киш у судару небеских и земаљских свјетова, цивилизација и љепота изнад Боке Которске, Булатовић, све то исто у Игалу на бококоторском „лијепом путу”. Видимо да, упркос свему, нијесу били много удаљени један од другог, у бити ни својим великим дјелима ни својим животима. Разлог је једноставан: и један и други били су на страни литературе. Ово кажем без обзира на могуће другачије посматрање њихових поетичких дискурса, па и оног Јана Вјежбичког по којему је Киш, уз Борхеса и Ека, парадигма ерудиције и комбинаторичке вјештине, а Булатовић, насупрот томе, уз Маркеса и Граса, самородне приповједачке енергије, маште и књижевно-занатског умијећа. Киш и Булатовић су то, у потпуности, и заслужили. Дакле, и Булатовић и поред учешћа у аферама управо око Кишове „Гробнице за Бориса Давидовича” и књиге Гојка Ђога „Вунена времена”, као и поред политичког ангажмана пред крај живота у Милошевићевој Социјалистичкој партији Србије и посланичке функције (прије тога је једном изјавио да се политиком не бави јер је презире: „На путу сам онога дана кад су избори, а после имам лумбаго”). Оправдање се налази у Булатовићевим ријечима да је добра књига гомила фосфора који, иако поливан водом, остаје да свијетли и да живи.

Goran SEKULOVIĆ

COMPOSITIONAL AND STRUCTURAL INNOVATIONS IN NOVEL
“THE RED ROOSTER FLIES HEAVENWARD”

Summary

For Bulatovic novel „The Red Rooster Flies Heavenward„is characterized by gradual establishment of the unity of place, time and action novels and crossing the parallel narrative flow. Novelistic flow depends directly on the omniscient narrator who collates his chapters not in chronological and linear course of action, but as a simultaneous game play with all the key characters and events.

Key words: *novelistic flow, cross flow parallel narrative, omniscient narrator, tramps Jovan and Petar, undertakers Ismet and Srećko, wedding participants, Muharem, boss Ilija, Kajica, crazy Mara, Ivanka*